1. Värikallion kalliomaalaus

Kalliomaalauksessa on yli 60 erilaista kuviota. Monet niistä esittävät ihmistä tai hirveä, mutta muitakin kuvioita voi kallionpinnassa erottaa. Maalaus on tehty noin 4000 vuotta sitten.

2. Lipposenniemen kivikautinen asuinpaikka

Hossan esihistorialliset asuinpaikat ovat olleet pieniä leirejä, jotka ovat syntyneet nuotion ympärille. Lipposenniemestä on nuotion jäänteiden lisäksi löytynyt saviastian palanen 7000 vuoden takaa.

3. Huosilammen pyyntikuopat

Hossan maastot ovat soveltuneet hyvin kuoppapyynnille, sillä ne on useimmiten kaivettu hiekkamaahan luonnollisten esteiden rajaamalle alueelle kuten lampien väliin tai harjujen notkelmiin. Retkeilyalueella on kymmeniä kuoppia, osa yksittäisinä, osa usean kuopan järjestelminä. Nykyään pyyntikuoppa voi erottua matalana painanteena kuten Huosilammen kuopat.

4. Keski-Valkeaisen kalapato

Rakenne niemen kärjessä on Y-kirjaimen muotoinen, kolmesta aidasta muodostuva pato. Se on rakennettu 1800-luvun alussa ja sitä on korjailtu useaan kertaan, viimeksi 1920-luvulla.

5. Iso-Valkeaisen kalapato

Hiekkaiselle rannalle on rakennettu kalapato talvella 1917-1918. Johdeaitojen lisäksi rakennelmasta on jäljellä mahdollisesti myös kiinteitä pyydyksiä.

6. Honkavaaran poroaita

Honkavaaran kankaalla on jäänteitä jykevästä erotusaitauksesta. Se lienee rakennettu 1800-luvun loppupuolella ja on jäänyt käytöstä 1960-luvulla.

7. Kokalmuksen porotallit

Porotalli on matala hirsinen rakennus, johon porot pakenevat hyttysiä pahimman räkän aikana sydänkesällä. Kokalmuksella on kolme kunnostettua porotallia (kuva karttasivulla).

8. Lipposensalmen porokatiska

Katiskoiksi kutsuttiin pieniä aitauksia, joihin poroja kerättiin ennen syksytalven varsinaista erotusta.

9. Aittojoen niittyladot

Laajin yhtenäinen niittylatojen ketju Hossassa sijaitsee Aittojoen varrella. Täällä on seitsemän latoa sekä jäänteitä laavusta ja niittysaunasta.

10. Talassalmen niittylato

Talasjärveltä on kerätty järvikortetta karjan rehuksi vielä toisen maailmansodan jälkeen. Lato on kunnostettu 1980-luvulla (kuva kannessa).

11. Lounatkosken mylly ja 12. Takkilan mylly

Lounatkosken mylly on siirretty nykyiselle paikalleen Lavajärven Tuirankoskelta. Aiemmin samalla paikalla oli niin sanottu hossalaisten mylly. Lounatkosken eteläpäässä ovat Takkilan myllyn rauniot. Aiemmin mylly sijaitsi Joukovirrassa, mutta kun kevättulvat veivät sen mennessään, uusi rakennettiin nykyiselle paikalleen 1920-luvulla. Mylly jäi pois käytöstä 1960-luvun alussa.

13. Lounatkapean tervahauta ja tervasauna

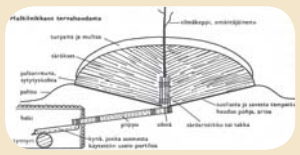

Hossassa on kymmeniä tervahautoja. Yksi parhaiten säilyneistä sijaitsee Lounatkapean rannalla. Rännin eli juoksutusuran reunoilla on jäljellä puurakenteita. Haudan vierellä on jäänteitä tervasaunasta.

14. Lavajärven metsäkämpän talli ja vanha savusauna

Kämpän savusauna on kunnostettu autiotuvaksi. Suuri talli on vielä osittain pystyssä, mutta vuonna 1938 rakennettu kämppärakennus on purettu.

15. Kukkurin uiton kämppä

Peurokosken rantaan rakennettu uiton kämppä on nykyään autiotupana. Kosken yli rakennettu silta kulkee vanhan uittotammen yli (kuva karttasivulla).

16. Pikku Tolosenvirran uittotammi

Uittoyhtiö perkasi Tolosenvirran väylän 1950-luvun alussa ja rakensi kaksi tammea Tolosenvirralle. Pienemmän tammen yli kulkee nykyään silta.

17. Papin petäjä

Kelon juurella perukkalaisilla oli tapana odotella pappia, joka tuli Hossaan kastamaan lapsia. Puun kyljessä on runsaasti kaiverruksia. Vanhin tunnistettava vuosiluku on 1750 (kuva karttasivulla).

Ihmisen jäljet maisemassa

Hossan kulttuuriperintökohteet

Metsähallitus. 1. painos, 5000 kpl, Erweko Oy. Tekstit: Oili Räihälä. Kuvat: Jussi-Tapio Roininen, Oili Räihälä, Eveliina Salo ja Sirke Seppänen.
Tervahautapiirros: Alpo Räisänen, Tervanpoltosta teoksessa Suomussalmi 1968. Kartta ja taitto: Sirke Seppänen.

Ihmisen jäljet maisemassa

Ihminen jättää luonnossa kulkiessaan monenlaisia jälkiä maisemaan. Jälki on sitä painavampi, mitä enemmän ihmisiä on ollut liikkeellä ja mitä tuoreemmista jäljistä on kyse. Kivikauden ihmisen jäljet näkyvät nykyään himmeinä painaumina, mutta tervanpoltto ja uittorakenteet erottuvat vielä pitkään suurina rakennelmina.

Jääkausi päättyi Hossan seuduilla noin kymmenen tuhatta vuotta sitten. Kun ruohot, pensaat ja lehtipuut levisivät jään alta paljastuneeseen ympäristöön, saapuivat myös ensimmäiset eläimet kuten hirvi ja majava. Varhaisimmat metsästyksestä, kalastuksesta ja keräilystä elävät ihmiset saapuivat Hossaan yli 8000 vuotta sitten. Heidän elämäntapansa oli liikkuva.

Koska ihmiset tulivat toimeen pelkästään luonnon antimilla, leiripaikka vaihtui useita kertoja vuodessa aina sen mukaan, missä metsästettävät eläimet liikkuivat tai mistä kalaa sai parhaiten. Hossan kivikautiset asuinpaikat, joita on nelisenkymmentä, ovat pieniä. Samalle paikalle on voitu tulla vuosi toisensa jälkeen pienellä joukolla. Nämä metsästäjät ja marjanpoimijat maalasivat Värikallioon kuvia punamullalla noin neljä tuhatta vuotta sitten.

Vesireitit olivat ihmisten pääasiallinen kulkuväylä, koska teitä ei ollut. Hossa sijaitsee vedenjakajalla Vienanmeren ja Pohjanlahden välillä. Seutu on ollut liikenteen solmukohta tuhansien vuosien ajan.

Ruotsin kuninkaan Kustaa Vaasan päätöksellä aloitettiin Kainuun uudisasuttaminen 1500-luvulla. Kun Savon suunnalta saapui uutta väkeä 1600-luvulla, Hossan seuduilla asui edelleen pyynnistä elänyttä väestöä. Ensimmäinen Hossan liepelle perustettu uudistila nousi Perankaan ennen vuotta 1650. Muutama vuosikymmen myöhemmin Hossan liepeillä asuttiin jo yhdeksässä talossa. Hossan talo tunnetaan veroluetteloista 1760-luvulta. Selkoskylään Hossan eteläpuolelle perustettiin 1700-luvun lopulla useita torppia. Uudisraivaajilla oli lähes rajoittamaton käyttöoikeus metsänviljaan: Riistaa oli runsaasti, järvissä kalaa ja metsässä puuta niin kaskeamiseen kuin tervanpolttoonkin.

Autonomian ajalla (1809-1917) maatalous oli vielä kehittymätöntä. Viljelys perustui kaskeamiseen. Suomussalmelaisten pääelinkeino oli lähes koko autonomian ajan tervanpoltto. Maanomistusolojen uudelleenjärjestelyn vuoksi 1870-luvulla suuri osa siirtyi metsäomaisuudesta kruunulle. Tervanpoltto vaikeutui.

Yksikään tunnetuista taloista ei ole sijainnut nykyisen retkeilyalueen sisällä, mutta Hossa on ollut sen liepeille syntyneen asutuksen tärkeä nautinta-alue. Hossassa käytiin kalalla ja metsällä. Porot vaelsivat Hossassa ja täällä pidettiin poroerotuksia. Hossassa poltettiin tervaa ja kerättiin suoniityiltä heinää karjalle. Koska kulkuyhteydet olivat teiden puuttuessa huonot, yövyttiin tilapäismajoissa ja laavuissa. Kun tervanpoltto loppui 1900-luvun alussa, alkoivat metsätyöt. Metsänhakkuiden vähennyttyä 1960-luvulla osa metsäkämpistä jäi autioiksi. Ajan oloon monet niistä haalistuivat muistoiksi, mutta osa kämpistä on myöhemmin kunnostettu retkeilykäyttöön. Hossan retkeilyalue perustettiin 1979 valtioneuvoston päätöksellä.

Varhaisimmat ajat

Varhaisimmat varmat merkit Hossan asukkaista löytyvät Kenttäjärven rannalta, jossa paistettiin lihaa nuotiolla yli 8000 vuotta sitten. Tuhat vuotta myöhemmin ruuanlaittajan saviastia särkyi Lounajan rannalla. Ehkä näiden ihmisten jälkeläisiä olivat Värikallion maalarit? Kalliomaalaukset on tehty noin 4000 vuotta sitten.

Hossan varhaisimpien asuinpaikkojen löydöt ovat enimmäkseen ruoan tähteistä syntyneitä palaneita luita, nuotiokiviä sekä työkaluiksi iskettyjen kivien siruja. Asuinpaikkojen ajoittaminen niiden perusteella on vaikeaa. Hossan alueesta kertovia kirjallisia lähteitä on 1600-luvulta lähtien.

Kalastus

Hossa on ollut kalamiehen paratiisi vuosituhansia. Vielä 1900-luvun alussa hossalaiset maksoivat papinmaksunsa siikoina.

Kiinteitä pyydyksiä, patoja ja johdeaitoja, on Suomessa rakennettu tuhansien vuosien ajan mataliin, ruohikkoisiin salmiin tai lahtiin. Hossan Iso-Valkeaisella ja Keski-Valkeaisella on kymmeniä jäännöksiä tällaisista pyydyksistä. Niiden tutkimuksissa kävi ilmi, että säilyneet pyydykset ovat pääosin 1800-luvulta. Niitä on korjailtu moneen otteeseen.

Hossalaisesta kalastusperinteestä kertovat myös säilyneet verkkovajat ja kalasaunat. Laukkujärven nykyinen autiotupa on kalasauna 1930-luvulta.

Metsästys

Hossan vanhasta metsästysperinteestä kertovat monet pyyntikuopat. Niitä löytyy retkeilyalueelta ainakin viideltätoista eri paikalta. Osa on yksittäisiä kuoppia, osa on useammasta kuopasta tehtyjä järjestelmiä. Kuoppien alkuperäinen halkaisija oli useimmiten pari metriä, syvyys lähes saman verran. Nykyään ne erottuvat matalina painanteina lampien ja harjujen välisissä notkelmissa.

Kuoppapyyntiä on harjoitettu tuhansia vuosia. Suomussalmella tiedetään kuopilla metsästetyn vielä 1800-luvun lopulla. Hossan pyyntikuopat lienevät tätä vanhempia, sillä peurat ja hirvet olivat silloin jo lähes sukupuuttoon metsästettyjä.

Poronhoito

Kun uudisasutus levisi Hossaan, alueen pohjoispuolella eleli saamelaisia, jotka pitivät pientä määrää poroja. Eipä siis ihme, että uudisasukkaatkin hankkivat poroja.

Kesäaikana porot vaeltavat vapaina. Pahimpana hyttysaikana eläimet mielellään vetäytyvät erityisesti niiden suojaksi rakennettuihin mataliin porotalleihin. Alkutalvesta porot kerätään erotusaitaukseen vasojen merkintää ja teurastuksia varten. Myös pienempiä porokatiskoja on käytetty eläinten kokoamisessa.

Hossan alueella on edelleen käytössä oleva erotusaita sekä useita käytöstä poistuneita aitoja.

Niittytalous

"*Vanhimmat talot ovat allensa anastaneet kaikki parhaat niityt, niin ettei nuoremmille ole jäänyt muuta kuin pieniä suoniittypahasia siellä täällä ympäri sydänmaiden*", kertoi Ilmari Kiannon veli Rurik Calamnius 1900-luvun alussa.

Pahaisimmiltakin niityiltä kerättiin heinää karjanrehuksi aina 1950-luvulle asti. Puroihin rakennettiin patoja, jotta kevättulvat nostaisivat tulvaveden mukana lannoitetta niityille. Matkat niityille saattoivat olla pitkät ja vaivalloiset. Monesti niittyjen tuntumaan rakennettiin laavuja tai niittysaunoja yöpymistä varten.

Karjan rehuksi tehtiin myös lehtikerppuja ja kerättiin naavaa, varpuja ja jäkälää.

Myllyt

Väestö kasvoi ja ruokittavat suut lisääntyivät. Viljan jauhaminen käsikivillä oli tehotonta. Kun myllyvero poistui 1885, uusi aikakausi alkoi Hossassa: Moneen puronvarteen rakennettiin vesivoimalla käyvä hierinmylly.

Mylly rakennettiin koskipaikkaan. Alimmaksi asetettiin tukeva hirsi, johon kiinnitettiin akseli sekä siivekkeet. Kun vesi pyöritti siivekkeitä, pyöri akselikin. Samalla pyöri akselin yläpäässä oleva ylempi myllynkivi. Viljat kaadettiin kiven silmäreiän kautta jauhinkivien väliin.

Myllyt olivat yleensä yhteisomistuksessa. Jauhaminen vaati jatkuvaa silmälläpitoa. Saattoipa työn kestäessä joskus yökin vierähtää myllyllä.

Terva

Tervanpoltto oli suomussalmelaisten pääelinkeino lähes koko 1800-luvun ajan.

Tervapuut kuorittiin niin korkealta kuin mies ylsi. Puut jätettiin pihkottumaan kolmeksi vuodeksi. Sen jälkeen kuorittiin jakkaralta runkoa vielä ylemmäs ja odoteltiin kesän yli. Syksyllä puut kaadettiin. Kevättalvella rungot vedettiin hautapaikalle ja hakattiin haloiksi.

Monesti rakennettiin sauna levähdyspaikaksi. Alkukesästä puut ladottiin haudaksi ja peiteltiin turpeella. Sytyttäminen tehtiin mielellään jonain leutona kesäiltana. Tervahaudan polttoon kului helposti viikko. Tuloksena oli kymmeniä tynnyreitä tervaa, joka kuljetettiin veneillä myytäväksi Ouluun.

Metsät, uitto ja retkeily

Hossan varhaisimmat hakkuut alkoivat noin sata vuotta sitten. Alussa hakattiin vain parhaita tukkipuita vesireittien varsilta. Uitto oli teiden puutteessa ainoa kuljetusmuoto. 1930-luvulta lähtien metsätyöt ovat olleet huomattava työllistäjä. Varsinkin 1950-luvulla olivat savotat suuria. Rakennettiin metsä- ja uittokämppiä. Suurin osa Hossan säilyneistä uittorakenteista on peräisin näiltä ajoilta. Tuolloin myös päätettiin jättää rannat hakkaamatta. Retkeily- ja virkistyskäyttö lisääntyi.

Osa kämpistä on purettu, toiset ovat lahonneet paikoilleen. Muutama vanha kämppä on nykyään retkeilyalueen vuokrakämppinä.

Tiet

Vesireitit olivat vuosituhansien ajan ainoita varsinaisia kulkureittejä. 1650-luvulta peräisin olevan tiedon mukaan paras venereitti Oulun ja Vienan Kemin välillä kulki Sarvitaipaleen kautta Hossasta.

Rakennettujen teiden puuttuessa syntyi lukemattomia kinttupolkuja. Papin kerrotaan tulleen veneellä Hossanjärvelle. Keihäslammen rannalta papin polku jatkui Hossan taloon.

Ensimmäinen oikea maantie Hossaan valmistui 1923. Presidentti Kekkosen avulla saatiin lopulta yhteys Hossasta Kuusamontielle vuonna 1958.